

مجموعه تقریرات حقوقی (جلد اول)

مؤلف

حسین ولی زاده

دوره دکتری تخصصی حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

دوره ارشد حقوق اقتصادی دانشگاه شهید بهشتی

وکیل پایه یک دادگستری و مدرس دانشگاه

انتشارات قانون یار

۱۳۹۹

سرشناسه	: ولی زاده، حسین، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: مجموعه تقریرات حقوقی / مولف حسین ولی زاده.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات قانون یار، ۱۳۹۹-
مشخصات ظاهری	: ج.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۹-۱۱۸-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: حقوق -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	: Law -- Addresses, essays, lectures
موضوع	: حقوق -- ایران -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	: Law -- Iran -- Addresses, essays, lectures
رده بندی کنگره	: ۲۳۵K
رده بندی دیویی	: ۳۴۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۶۱۶۱۵۷۷

انتشارات قانون یار

مجموعه تقریرات حقوقی (جلد اول)

تألیف: حسین ولی زاده

ناشر: انتشارات قانون یار

ناظر فنی: محسن فاضلی

نوبت چاپ: اول-۱۳۹۹

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۹-۱۱۸-۱

مرکز پخش: تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید، پلاک ۹۲

۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹   ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۲۶

تقدیم بہ عزیزترین ما

پدر و مادر بزرگوارم

ہمسرو فرزند ان عزیزم

فهرست مطالب

قسمت اول

آلودگی های زیست محیطی منطقه خاورمیانه و مسئولیت جمهوری اسلامی ایران در خصوص خسارات زیست محیطی (ریزگردها و آلودگی آب ها) ۱۱

قسمت دوم

نحوه ی مسئولیت دو کشور ایران و چین نسبت به پروتکل های بین المللی جبران خسارات زیست محیطی ۴۵

قسمت سوم

نقش اتحادیه اروپا در برخورد با آلودگی نفتی آنها ۸۷

قسمت چهارم

بررسی تقصیر در تحولات مبانی مسئولیت مدنی در خسارات زیست محیطی ۱۱۳

قسمت پنجم

اثر قاعده لاضرر در مسوولیت مدنی و نقش قاعده اقدام در اثر رافعیت آن ۱۴۳

قسمت ششم

رژیم حقوقی حاکم بر ساز و کار خصوصی سازی در ایران ۱۶۳

قسمت هفتم

بررسی مقاله تحلیل اقتصادی شرط عدم مسئولیت ۱۹۲

قسمت هشتم

گذری بر تحلیل اقتصادی اهداف آنتی تراست ۲۱۲

قسمت نهم

تحلیل تنظیم گری، خصوصی سازی در ایران ۲۲۲

قسمت دهم

تحلیل عرضه اولیه سهام در بازار سرمایه ایالات متحده آمریکا ۲۷۴

سخن نویسنده :

در این مرقومه که متشکل از ده کار تحقیقی می باشد که در قالب مجموعه تقریرات حقوقی (۱)، امید است بتوان قدمی در راستای پیشرفت و تحقق اهداف حقوقی برداشته و در آتی در مجموعه تقریرات حقوقی دیگر، آثار پرباری تقدیم جامعه حقوقی گردد. از تمام عزیزانی که دلسوزانه در این راه اینجانب را همراهی نمودند نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

قسمت اول

آلودگی های زیست محیطی منطقه خاورمیانه و مسئولیت جمهوری اسلامی ایران در خصوص خسارات زیست محیطی (ریزگردها و آلودگی آب ها)

چکیده

تخریب محیط زیست در شرایط کنونی اگر چه یک معضل جهانی به شمار می آید ولی در منطقه ژئوپلیتیک خاورمیانه این مسئله از شدت بیشتری برخوردار است. نشانه های موجود حاکی از آنست که خسارت های زیست محیطی از چالش های بسیار مهم این منطقه محسوب می شود. آلودگی منابع آب و خاک در منطقه خاورمیانه نیز رو به افزایش است. این مشکل در حالی بروز می کند که کمبودهای این دو عنصر حیاتی در خاورمیانه کاملاً نمایان است. منابع آب خاورمیانه ضمن آلوده شدن در حال فروکش کردن نیز می باشند که در آینده، بسیاری از کشورها را با مشکل مواجه خواهد کرد. عدم وجود ثبات سیاسی، تحولات سیاسی مکرر که با درگیری و جنگ همراه است و وجود فقر در منطقه خاورمیانه، عواملی است که موجبات تداوم تخریب محیط زیست را در این منطقه فراهم می نماید. این مقاله تلاش می کند ضمن اشاره به چگونگی آلودگی زیست محیطی در خاورمیانه، به تشریح مسئولیت جمهوری اسلامی ایران در خصوص جبران خسارات زیست محیطی در این منطقه بپردازد. البته در این مقاله خسارات ناشی از آلودگی آب و خسارات ناشی از وجود ریزگردها بیشتر مد نظر است.

واژگان کلیدی: خاورمیانه، محیط زیست، خسارات زیست محیطی، آلودگی آب،

آلودگی ریزگردها

۱- خسارات زیست محیطی منطقه خاورمیانه

اصطلاح خسارت زیست محیطی اولین بار توسط حقوق‌دانی فرانسوی مطرح گردید و بیشتر به خساراتی اشاره دارد که در اثر آن تعادل زیست محیطی به هم می‌خورد. منظور از خسارت زیست محیطی، هرگونه تخریب مستقیم یا غیر مستقیم قابل اندازه‌گیری بر محیط زیست است که شامل خسارت‌های شدید بر سلامتی انسانها، گونه‌های طبیعی و محیط پیرامونی می‌باشد. (تقی زاده انصاری، ۱۳۸۲: ۶). برای تحقق خسارت زیست محیطی عناصر خاصی مورد نیاز است که عبارتند از: یک یا چند عامل آلاینده معین یا قابل تعیین، عینی و ملموس بودن خسارت و رابطه سببیت میان عامل آلاینده و خسارت. باید توجه داشت که یکی از آلوده‌ترین مناطق جهانی از نظر زیست محیطی منطقه‌ی خاور میانه می‌باشد. ویژگی‌های طبیعی خاص این منطقه شامل محدودیت آب، بیابانی بودن اکثر نقاط منطقه و وجود طوفان‌های شن، در کنار ضعف مدیریت کشورهای در حال توسعه خاورمیانه موجبات هرچه بیشتر خسارت‌های زیست محیطی را در این منطقه فراهم نموده است. وجود منابع آلوده‌کننده محلی، ضعف سیستم حمل و نقل و عدم کنترل منابع آلوده‌کننده صنعتی، نمود ضعف مدیریت در اغلب کشورهای منطقه است و ضعف مدیریت نیز تاثیر بسزایی در افزایش خسارات زیست محیطی دارد. در ذیل به مهم‌ترین خسارت‌های زیست محیطی در منطقه خاور میانه می‌پردازیم.

- آلودگی آب

موضوع منابع آب و آلودگی آن به عنوان یک موضوع با اهمیت در صحنه سیاست داخلی کشورها به ویژه در مناطق خشک و کم آب جهان از دیرباز همواره مطرح بوده و هم اکنون نیز اهمیت خود را حفظ کرده است (زیبا کلام، ۱۳۸۷: ۱۱۲) آلودگی آب عبارت است از

تغییر مواد محلول و یا معلق و یا تغییر درجه حرارت و دیگر خواص فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی آب در حدی که آن را برای مصرفی که برای آب مقرر شده است، مضر یا غیر مفید سازد. (وفا دار، ۱۳۸۶: ۱۰۸) اما معمولا آب آلوده را آبی می دانند که مقدار اکسیژن محلول در آن از مقداری که برای زندگی آبزیان ضروری است، کمتر باشد. (تقی زاده انصاری، ۱۳۸۹: ۱۵) در حال حاضر در خاورمیانه ۸۸ درصد منابع آب منطقه در بخش کشاورزی مورد استفاده قرار می گیرد. علیرغم محدود بودن منابع آب، موارد مصرف و نوع مصرف آن با توجه به افزایش جمعیت در حال افزایش است در نتیجه سهم سرانه ساکنین منطقه در سالهای آینده کاهش خواهد یافت بر این اساس سهم هر فرد از ۱۰۴۵ مترمکعب در سال ۱۹۹۷ به ۷۴۰ متر مکعب در سال ۲۰۱۵ کاهش خواهد یافت. (عسگری، ۶: ۱۳۸۹) محدودیتی بر منابع آبی خاورمیانه وجود دارد، استفاده غیر اصولی از انواع کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی و ورود انواع مواد آلاینده شیمیایی و صنعتی و پساب های شهری باعث آلودگی بیشتر این منابع می گردد. هم اکنون شط العرب در قسمت بالا دست و قبل از ورود آب کارون به آن و تشکیل اروندرود، جزو آلوده ترین رودهای منطقه خاورمیانه می باشد. سفید رود که به ولگای ایران مشهور است از آلوده ترین رودهای ایران به شمار می رود. رود نیل در مصب خود انواع آلودگی ها را دارد که حاصل فعالیت های صنعتی و کشاورزی کشورهایی است که رود نیل از آنها سرچشمه می گیرند یا عبور می کنند. (عسگری، ۱۳۸۹: ۷) رودهای داخلی کشورهای ایران، ترکیه و سوریه از آلودگی دور نیستند. ضمن اینکه حوضه های داخلی آب هم در حال آلوده شدن هستند. گسترش فعالیت های صنعتی که معمولا در برنامه ریزی و ایجاد آنها اصول توسعه پایدار رعایت نشود آلودگی منابع آبی را تشدید می کنند. هم زمان با تشدید روندهای پیش گفته، برداشت های بی رویه از سفره های زیرزمینی

آب در منطقه خاورمیانه ادامه دارد. تلاش برای صنعتی شدن از یک سو و افزایش تولیدات کشاورزی برای پاسخگویی به نیازهای جمعیت در حال رشد از سوی دیگر افزایش برداشت ها از سفره های زیرزمینی را توجیه می کند. سطح آب های زیرزمینی به علت برداشت بیش از میزان تغذیه در اکثر کشورهای خاورمیانه در حال پائین خزیدن است که در آینده نتایج نامطلوبی در پی خواهد داشت.

- فرسایش خاک

خاک در میان عناصر طبیعت از روند تشکیل نسبتا طولانی برخوردار است. با وجود عوامل تشکیل دهنده خاک، بسته به شرایط طبیعی مدت زمان تشکیل آن از منطقه ای به منطقه دیگر فرق می کند و بطور متوسط بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ سال برای تشکیل خاکی به عمق یک سانتی متر وقت نیاز است. در منطقه خاورمیانه خاک از جمله عناصری است که در حال تخریب است. علاوه بر پدیده فرسایش که پیشتر اشاره شد، وقوع جنگها و در نتیجه استفاده از انواع جنگ افزارها و تسلیحات شیمیایی از عوامل آلودگی خاک به شمار می روند و میانگین وقوع جنگ در منطقه خاورمیانه در قرون اخیر از سایر مناطق جهان بیشتر بوده است. استفاده ارتش عراق از تسلیحات شیمیایی در جنگ علیه ایران، باعث آلودگی بخشهای زیادی از مناطق جنگی شد. به اعتقاد متخصصان محیط زیست، تأثیرات سوء سلاحهای شیمیایی به مدت بیست تا سی سال در خاک باقی و حیات جانداران را به کلی مختل خواهد کرد. وقوع جنگها و درگیری های متعدد و مداوم آلودگی خاک منطقه خاورمیانه را تشدید میکند. پس از جنگ ایران و عراق، چند جنگ مهم در منطقه در گرفته است. اشغال کویت توسط عراق، جنگ افغانستان، اشغال عراق توسط آمریکا از جمله آنها می باشند. خسارات زیست محیطی ناشی از جنگ و خشونت

و نیز فروپاشی نهادهای ذی ربط بعد از جنگ، امروزه بهداشت، معیشت و امنیت نوع بشر را در اغلب کشورها مورد تهدید قرار می دهد. در عراق، خشک شدن نزارها و هورهای جنوب عراق در دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ نمونه ای از هدف قرار دادن عامدانه اکو سیستم برای دست یابی به اهداف سیاسی و نظامی دولت صدام حسین بوده است. این اتفاق در حالی که اثرات مستقیم و فوری بسیار گسترده ای بر زندگی مردم عراق داشته، دارای آثار دراز مدتی نیز مانند آلودگی هوا و آکندگی هوای منطقه و حتی بسیاری از شهرهای ایران از ریزگردهای معلق بوده است.

مطالعات اخیر نشان می دهد دست کم ۱۰۰ منطقه در عراق با اورانیوم ضعیف شده و اثرات سلاح های رادیواکتیو انگلیسی و آمریکایی در طول دو جنگ خلیج فارس، آلوده شده اند. از زمانی که تخریب بیش از ۶۰۰ چاه نفتی در کویت در پایان جنگ اول خلیج فارس سبب آلودگی های وسیع شد، محیط زیست شکننده این منطقه بخش زیادی از تنوع زیستی و ظرفیت تولیدی خود را از دست داده است یکی از اثرات معمولی و مخرب درگیری های داخلی، آوارگی انبوه مردمانی است که از خشونت و عدم امنیت فرار می کنند. جا به جایی جمعیت در چنین حد و اندازه ای نه تنها سبب رنج و عذاب مردم و اختلال در فعالیت های اقتصادی شده، بلکه موجب خسارات شدید به محیط زیست به ویژه در مناطق خشک و لم یزرع یا مناطقی که از لحاظ زیست محیطی در درجه پستی قرار دارند، می شود.

(<http://mashadiali.blogfa.com/cat-۳۵.aspx>)

بخش دیگری آلودگی های منطقه خاورمیانه به فعالیت های مخرب صنعتی مربوط می شود بارش بارانهای اسیدی آلودگی خاک را در پی دارد و ورود انواع مواد شوینده و صنعتی،

شهری و ... آلودگی خاک را باعث می شود از آنجائیکه اکثر شهرهای بزرگ خاورمیانه دارای سیستم فاضلاب شهری نیستند در نتیجه از هر امکانی برای دفع فاضلاب استفاده می گردد. رها کردن آنها در رودخانه ها و تزریق آنها در خاکهای نفوذپذیر اطراف شهرها از امکان های طبیعی است اما همین مسأله باعث آلودگی بیشتر می شود. (عسگری، ۱۳۸۹: ۱۰)

مجموعه فعالیت های فرسایشی در منطقه ی خاور میانه در مقیاس جهانی روند بسیار خطرناکی را به وجود آورده است در حال حاضر هر ساله بیش از ۷۵ میلیارد تن خاک ارزشمند فرسایش یافته، از بین می رود. میانگین فرسایش در خاورمیانه از متوسط جهانی بالاتر است و در میان کشورهای خاورمیانه، ایران بالاترین میزان فرسایش را داراست. پیر شدن سدها از املاح و رسوبات فرسایش یافته یکی از مهمترین نتایج فرسایش است.

- آلودگی ناشی از وجود ریز گرد ها

هوا از عناصر مهم و حیاتی طبیعت است و بدون وجود آن زندگی در کره زمین غیر ممکن است، لذا گسترش جغرافیایی آلودگی های مربوط به هوا بسیار آسانتر و سریع تر از سایر آلودگی ها اتفاق می افتد و مرزها و جداسازی های بین المللی مانعی در برابر گسترش آلودگی جوی نیستند. (Daily times-october-۲۰۰۵)

یکی از مهم ترین انواع آلودگی هوا، آلودگی در اثر وجود ریز گرد ها می باشد. ساختار خاک مجموعه ای از ذرات مختلف است که ذرات اصلی آن شامل شن، سیلت و رس می باشد. این ذرات به تناسب قطرشان تقسیم بندی می شوند. کوچک ترین ذرات این ساختار که کمتر از ۲ میکرون یا ۲ هزارم میلی متر اندازه دارند ذرات رس هستند که بسیار ریز هستند. یک گرم از ذرات رس سطحی معادل ۳۰۰ متر مربع را پوشش میدهد و اگر این ذرات خاک به هم پیوسته نباشند، آسیب پذیری بالایی دارند. باید دانست که فرسایش خاکها به دو صورت رخ

می دهد: یکی عوامل طبیعی مانند خشکسالی، نبود بارندگی، کمبود پوشش گیاهی، گرم شدن زمین و تغییر اقلیم که سبب آسیب به خاک می شوند و با یک نسیم معمولی، بافت خاک به هم ریخته و به حرکت در می آید. دوم، اعمالی که انسان روی خاک انجام می دهد بیشترین تاثیر را بر فرسایش خاک داشته و باعث حمل، رسوب و ایجاد گردوخاک در هوا می شود. دست اندازی بر طبیعت در هر نقطه ای از کره زمین ایجاد مشکل می کند ولی در مناطقی که میزان بارندگی مناسب است و رطوبت به اندازه کافی وجود دارد، این مشکل کمتر دیده میشود. (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱۶۰-۱۵۵)

لذا شهرهای خاورمیانه با توجه به شرایط طبیعی خاص منطقه، آلودگی های جوی را به اشکال مختلف تجربه کرده اند. مشکل آلودگی جوی به گونه ای در تمام شهرهای خاورمیانه وجود دارد، این مشکل یا حاصل تمرکز و مکان یابی غیر جغرافیایی صنایع آلاینده است یا به علت استفاده غیر اصولی از سوخت های فسیلی می باشد. پس از تهران می توان به آلودگی هوای شهرهای بغداد، قاهره و ابوظبی نیز اشاره کرد. از آنجائیکه در خصوص این شهرها مطالعه جامعی صورت نگرفته بنابراین از میزان اثرات آلودگی ها در سلامت ساکنین آنها اطلاع دقیقی در دست نیست. (Jaeschke Fathi, Zereini, ۲۰۰۴:۱۵۷)

محدودیت زمین های قابل کشاورزی این منطقه نسبت به سایر مناطق، تبخیر بیش از میزان بارش و بیابان زایی از دیگر مسائل طبیعی منطقه خاورمیانه می باشند که موجبات تشکیل ریزگردها را فراهم نموده است. پیشروی بیابان و نمکزار از مشخصات بارز برخی مناطق خاورمیانه می باشد و اقدامات صورت گرفته تاکنون نتوانسته مانع از گسترش آن گردد. با وجود محدودیت ها و مسائل پیش گفته ساکنین منطقه بدون توجه به ویژگی ها و محدودیت های منطقه در حال آلوده کردن محیط زیست می باشند و توان و اثر محدودیت را دو چندان می کنند. طبق تحقیقات اخیر دانشگاه یل " و بر اساس تصاویر ماهواره ای ناسا، سه شهر تهران،

استانبول و دهلی نو در خاورمیانه و جنوب آسیا از بیشترین میزان غلظت آلاینده های هوا برخوردارند. (http://e360.yale.edu/slideshow/map_illustrates_air_acr/)

در واقع آلودگی جوی شهرهای خاورمیانه با حضور عوامل نامساعد طبیعی دوچندان می شود شرایط فوق العاده خشک جوی در منطقه باعث بروز پدیده هایی چون طوفان شن و گرد و خاک می گردد. اکثر نقاط خاورمیانه معمولا با طوفانهای گرد و خاک مواجه هستند. اما برخی از نقاط دارای بیشترین تعداد از طوفانها در طی یک سال هستند. مهمترین نقاطی که در خاورمیانه طوفان گرد و خاک در آنها واقع می شوند عبارتند از بیابان اردن و نواحی پست شبه جزیره از بغداد تا سواحل شمالی خلیج فارس که در طی یک سال بیش از ۱۵ بار طوفان در آنها اتفاق می افتد. لذا آلودگی این منطقه بر اثر عواملی چون مهاجرت، تمرکز فعالیتهای صنعتی و اقتصادی، استفاده غیر اصولی از سوخت های فسیلی، عدم سازماندهی علمی و جغرافیایی فضای شهری و مکانیابی غلط صنایع در آینده بیشتر خواهد گردید.

- از بین رفتن جنگل ها و مراتع

جنگل ها و مراتع از مهمترین منابع طبیعی هستند و نقش مهمی در حفظ تعادل دما، اکسیژن گیری، ثابت نگه داشتن میزان گاز کربنیک جو و ... ایفا می نمایند. پراکندگی جغرافیایی جنگل ها در کره زمین بطور یکسان اتفاق نیفتاده و عوامل طبیعی باعث نابرابری در پراکندگی جنگل ها شده اند. طی سه قرن گذشته نزدیک به ۲۰ درصد از عرصه های جنگلی و مناطق مرتعی جهان از بین رفته اند. چنانچه جنگل زدائی به همین منوال ادامه پیدا کند. طی چند سال آینده ۱۵ درصد گونه های، موجود از بین خواهند رفت. ۶۶ درصد گونه ها و ۱۴ درصد خانواده های گیاهی تا اواخر قرن ۲۱ در این نواحی از بین خواهند رفت. در حال حاضر حدود

۴۰۰ گونه درختی در منطقه خاورمیانه در حال انقراض هستند. (مصدق، ۱۳۸۳: ۳۰-۲۲). تولید چوب و تهیه هیزم از یک سو و ایجاد و گسترش زمین های کشاورزی و چرای بی رویه از سوی دیگر از علل تخریب مراتع در کشور های منطقه خاور میانه بوده است، بخصوص در حوزه رودخانه های دجله و فرات بخش اعظم مواد فرسایش یافته در کشورهای ترکیه، سوریه، عراق و ایران به سمت خلیج فارس هدایت می شوند. یکی از دلایل پیدایش پدیده فرسایش خاک همانا تخریب مراتع و جنگل ها می باشد. در نتیجه ورود مواد فرسایش یافته به خلیج فارس از طریق اروند رود بطور متوسط سالانه ۵۶ متر مربع ساحل در این دریا پیشروی می کند یعنی هر یکصد سال ۵۶۰۰ متر مربع از سطح خلیج فارس کاسته می شود (الهی، ۱۳۷۸، ۴۶-۴۰) هم اکنون فشار زیادی بر مراتع کشورهای منطقه خاورمیانه به خاطر شخم و چرای مفرط وارد می شود. نتیجه بلافصل این فشارها تشدید فرسایش می باشد. در ایران در هر پنج سال یک میلیون هکتار از جنگل ها و مراتع از بین می روند.

۲- فعالیت های کشورهای خاورمیانه جهت کاهش خسارات زیست محیطی

بر اساس یکی از آخرین تحلیل های موجود، هزینه های ناشی از تخریب محیط زیست در سراسر خاورمیانه و منطقه افریقای شمالی از این قرار است:

۴/۸٪ از تولید ناخالص داخلی در الجزایر، ۵/۴٪ از تولید ناخالص داخلی در مصر، ۴٪ از تولید ناخالص داخلی در لبنان، ۴/۶٪ از تولید ناخالص داخلی در مراکش، ۴/۷٪ از تولید ناخالص داخلی در سوریه و ۲/۷٪ از تولید ناخالص داخلی در تونس. نتایج مشابهی هم توسط بانک جهانی برای هزینه های ناشی از تخریب محیط زیست ارائه شده است که از این قرار است:

بیش از ۴٪ تولید ناخالص داخلی در بنگلادش، بیش از ۵٪ تولید ناخالص داخلی در اندونزی، ۶٪ تولید ناخالص داخلی در پاکستان و ۴/۸ تا ۱۰٪ تولید ناخالص ملی در ایران. لذا با توجه به هزینه های بالای خسارات زیست محیطی در کشور های خاور میانه، بسیاری از دولتهای منطقه جهت مقابله با افزایش خسارت های زیست محیطی اقدام به اتخاذ سیاست های جهت حمایت از محیط زیست نموده اند، تصویب برخی قوانین داخلی، الحاق به برخی کنوانسیون های بین المللی ماننا- کنوانسیون مبارزه با بیابان زدایی و حمایت ویژه از بخش تحقیقات زیست محیطی از جمله این سیاست ها می باشند. ارزیابی وضعیت حقوقی غالب کشور های منطقه خاور میانه در خصوص انواع مسوولیت دولت ها در مورد خسارات زیست محیطی نشان می دهد که اگر چه شمار قابل توجهی از معاهدات بین المللی در این منطقه، تاسیس رژیم های حقوقی جهت کاهش خسارت های زیست محیطی را الزامی می دانند، لیکن رژیم های مذکور هنوز کاملا در منطقه ایجاد نشده اند. با این وجود مفهوم ایراد خسارت به محیط زیست به طور فزاینده ای در میان کشور های منطقه شناسایی شده است و حقوق بین الملل بر این اساس توسعه خواهد یافت. لذا توسعه حقوق بین المللی در خاور میانه مستلزم توسعه حقوق داخلی کشورها در این منطقه می باشد و مسوولیت مدنی خسارات زیست محیطی در کنار سایر انواع مسوولیت ها به دلیل اثرات باز دارندگی و جبران خسارت می توانند ساز و کارهای اجرایی موثری در مسئله جبران خسارات زیست محیطی به حساب آید. بنابر این یکی از گامهای اولیه و در عین حال اساسی و موثر جهت مقابله با آلودگی و کاهش خسارات زیست محیطی در منطقه خاور میانه و نیز تعقیب و مجازات مرتکبین جرائم علیه محیط زیست، تدوین و تنظیم قوانین و مقررات در حوزه های مختلف محیط زیست می باشد. این مقررات، گاهی جنبه فنی و تخصصی مربوط به رعایت استانداردها و دستورات زیست محیطی سازمانها

و دستگاه‌های ذریبط را دارد و گاهی نیز مربوط به خسارت ناشی از فعالیتهای ممنوعه علیه محیط زیست و نحوه جبران آن می باشد. برخی دیگر از مقررات نیز جنبه کیفری دارند، جرائم و تخلفات زیست محیطی و نیز نحوه تعقیب و مجازات مرتکبین جرائم فوق را در بردارد. تمامی این مقررات یک هدف مشترک دارند و آن پیشگیری و یا مقابله با آلودگی محیط زیست می باشد، اما باید توجه داشت که اینگونه اقدامات داخلی بدون توجه بین المللی به موضوع خسارات زیست محیطی چندان ثمر بخش نمی باشد. با در نظر گرفتن اینکه تصمیمات کلان و چند جانبه گسترده بین المللی برای مقابله با آلودگی ها و حفاظت از محیط زیست در منطقه روند کند و تدریجی را طی می کنند و اصولاً در اجرا نیز با مشکلات زیادی روبرو هستند، توجه به ترتیبات منطقه ای اهمیت فراوانی دارد. سودمندی ترتیبات منطقه ای از آنجا مشهود است که علاوه بر امکان استفاده از دستاوردهای تئوریک ترتیبات جهانشمول در یک سطح منطقه ای، مطابقت و سازگاری بیشتری نیز با ویژگی های اقلیمی و جغرافیایی و نیز مساعدتهای سیاسی هر منطقه دارند. این وضعیت در ترتیبات مربوط به حمایت و حفاظت از محیط زیست دریای مازندران می تواند نمونه برجسته‌ای را در منطقه خاور میانه عرضه نماید، در عین اینکه ضرورت بهره مندی و برخورداری از تجربیات و اصول و قواعد جهان شمول قضیه نیز امری بدیهی و اثبات شده است. همانطور که گفته شد حمایت از بخش تحقیقات زیست محیطی نیز امروزه به یکی از سیاست های مهم در منطقه بدل شده است، در ذیل اشاره ی مختصری به حمایت کشور های منطقه از بخش تحقیقات زیست محیطی می نمائیم و سپس خسارت های زیست محیطی در ایران را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

وزارت علوم و تحقیقات مصر با حمایت مرکز ملی تحقیقات (National Research Center) پژوهش های فراوانی را با تأکید بر بخش های علوم مواد و مهندسی، محیط زیست

و کشاورزی فراهم آورده است و همین طور همکاری های مناسبی را در این زمینه میان کشور های جهان اسلام در منطقه ایجاد نموده است. بنیاد توسعه علمی و آموزشی قطر نیز که در سال ۱۹۹۹ به دست امیر قطر تأسیس شد همچنان که با سایر همتایان خود در جهان اسلام همکاری می نماید با چند دانشگاه آمریکایی به صورت مشترک فعالیت پژوهشی انجام می دهد. بنیاد علمی خاورمیانه (Middle East Science Fund) سرمایه گذاری هایی کلانی را از جانب شاه عبدالله اردنی در حوزه برگزاری همایش هایی با موضوع کشاورزی و محیط زیست جذب کرده است؛ و از این طریق زمینه مناسبی را برای ارتباط جوامع مدنی و مراکز علمی خاورمیانه با همتایان آمریکایی فراهم آورده است.

<http://environmentalresearchweb.org/cws/article/news/۴۲۵۸۴>

برخی از آموزشهای سطح بالا با تأکید بر محیط زیست نیز در برخی از کشورهای فقیر جهان اسلام مانند پاکستان انجام گرفته است. پاکستان مدعی است که دانشگاههای بسیار مناسبی را به تحقیقات زیست محیطی اختصاص داده است، از جمله پژوهش های زیر دریایی (دانشگاه کراچی) و پژوهش های مربوط به جنگل ها (دانشگاه پیشاور). دانشگاه اسلامی فناوری در داکا که یکی از زیر شاخه هایی کنفرانس اسلامی نیز هست در زمینه محیط زیست و انرژی، یک مرکز پژوهشی تأسیس نموده است.

<http://environmentalresearchweb.org/cws/article/news/۴۲۵۸۴>

۳- خسارت های زیست محیطی در ایران

ایران در سال ۲۰۰۶ در میان ۱۳۳ کشور رتبه ۱۱۷ را از لحاظ آلودگی هوا، رتبه ۹۹ را از لحاظ دسترسی به آب سالم و رتبه ۱۱۷ را از لحاظ مصرف پایدار انرژی کسب کرد. این در حالی است که از لحاظ منابع طبیعی و تنوع زیستی، ایران رتبه ۴۵ را در میان این کشورها داشته است. (Pilot Environmental Performance Index, ۲۰۰۶)

پایداری محیط زیستی نشانگر شاخص های ثبات در نظام های حیاتی محیط زیستی، میزان فشار بر محیط زیست، میزان آسیب پذیری انسانی، میزان توسعه انسانی و اجتماعی و میزان همکاری بین المللی است و این رتبه ها نشان می‌دهند وضعیت محیط زیستی ایران تا چه اندازه نامطلوب است. با نگاهی دقیقتر به عوامل بروز این مشکلات محیط زیستی می‌توان دریافت که وضعیت جغرافیایی ایران (مثلا قرار گرفتن در منطقه اقلیمی خشک) تنها عامل این مشکلات نمیتواند باشد بلکه مانند سایر کشور های منطقه خاور میانه عوامل مدیریتی نیز در بروز یا تشدید این مشکلات سهیم است. در ایران دو موضوع خسارت ناشی از آلودگی آب ها و خسارت ناشی از ریزگردها از جمله مهمترین آلودگی های زیست محیطی به حساب می‌آیند. چرا که طی سال های اخیر، پدیده گرد و غبار، در مناطق بیابانی و نیمه بیابانی کشورمان (یعنی اکثر شهرهای جنوبی، جنوب غربی، شرقی و حتی غرب کشور افزایش محسوسی یافته و منجر به ورود خسارات به محیط زیست طبیعی و انسانی این مناطق شده است. از سوی دیگر آلودگی آبها بویژه آب های دریای خزر و خلیج فارس مسئله‌ی است که این دو زیستگاه طبیعی را به شدت در معرض خطر نابودی قرار داده است. لذا بررسی نحوه مسئولیت دولت جمهوری اسلامی ایران در خصوص مسائل یاد شده موضوع حائز اهمیتی می‌باشد.

-قوانین مرتبط با آلودگی های زیست محیطی در ایران-

در ایران قوانین و مقررات پراکنده و موازی بسیاری در زمینه حفظ محیط زیست به تصویب رسیده است. تصویب اغلب قوانین پایه ای حفاظت محیط زیست ایران به سال های پیش از انقلاب مربوط میشود و اصلاحات بنیادین چندانی در آنها به عمل نیامده است. از این جمله است، قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع (۱۳۴۶/۵/۳۰)، قانون حفظ نباتات

(۱۳۴۲/۲/۱۲)، قانون حفاظت دریا و رودخانه های مرزی از آلودگی با مواد نفتی)
 (۱۳۵۴/۱۱/۴) و قانون اراضی مستحدث و ساحلی (۱۳۵۴/۴/۲۹). رویکرد اصلی این دسته از
 قوانین قدیمی، حفاظت از چندین حوزه مشخص محیط زیست (به ویژه جانوران و مقابله با
 آلودگی و اعمال مجازات های محیط زیستی ملایم است و رویکردهای کلی نگرانه جامع نگر
 و پیشگیرانه نسبت به مدیریت محیط زیست در آن ملاحظه نمی شود. سازمان حفاظت محیط
 زیست برآیند این رویکرد و این دسته قوانین است. مقررات موسس سازمان حفاظت محیط
 زیست و شرح وظایف و اهداف آن به صورت موازی در دو قانون "حفاظت و به سازی محیط
 زیست" (مصوب ۱۳۷۵/۳/۲۸ اصلاحیه مورخ ۱۳۷۱/۸/۲۴) و "قانون شکار و صید" (مصوب
 ۱۳۶۴/۳/۱۶ اصلاحیه ۱۳۵۳/۹/۲۵) مطرح شده است. با این حال، این دو قانون به عنوان دو
 قانون پایه محیط زیستی، کاستی ها و خلاء های مختلفی در زمینه تشریح کامل وظایف
 سازمان، نحوه همکاری دیگر نهادها با این سازمان در زمینه حفظ محیط زیست و قواعد
 حفاظت از کلیت محیط زیست دارند که بنابراین نیاز به ادغام و اصلاح مجدد، اتخاذ اصول
 جدید قانونگذاری محیط زیستی و همگام شدن با تحولات مدیریتی نوین در آنها به چشم می
 خورد. (ولی زاده، ۱۳۹۲: ۱۱۰) قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست متناسب با اصل ۵۰
 قانون اساسی است. در قانون اساسی، حفاظت از محیط زیست وظیفه همگانی است و تنها به
 سازمان محیط زیست مربوط نمی شود. یک سازمان دولتی و یا حتی وزارتخانه بدون همکاری
 سایر دستگاههای دولتی و سازمان ها نمی تواند به صورت شایسته به وظیفه حفظ محیط زیست
 عمل کند. به عنوان مثال در آلودگی هوا، شهرداری تهران، نیروی انتظامی و حدود ۲۸ سازمان
 دیگر دخیل هستند و به همین جهت است که حفظ محیط زیست تنها در توان و قدرت یک
 سازمان یعنی سازمان حفاظت محیط زیست نیست بلکه همکاری سایر ارگان ها و نهاد نیز برای

تحقق این امر ضروری می باشد. (همان منبع، ۱۱۱) با توجه به اهمیت آلودگی آب ها و آلودگی ناشی از ریزگردها در ایران، در ذیل به بررسی قوانین مرتبط با این دو نوع خسارات زیست محیطی در ایران می پردازیم.

الف - آلودگی آب ها در ایران و قوانین مرتبط با آن

در حالی که تاکنون در خصوص میزان آلودگی آب در ایران اظهارنظرهای مختلفی ارائه شده است، بانک جهانی در جدیدترین گزارش خود از افزایش ۴۰ درصدی آلودگی آب در ایران خبر داد.

بر پایه این گزارش بانک جهانی اعلام کرد: سهم صنایع در انتشار مواد آلوده کننده در آب های ایران در سال ۲۰۰۳ به ترتیب، صنایع غذا و نوشیدنی ۴۳/۸ درصد، صنایع تولید فلزات اولیه ۱۷/۲، صنایع نساجی، ۱۲/۵، صنایع مواد شیمیایی، ۱۰/۸، کاغذ و خمیر ۷/۱، صنایع چوب ۰/۸ صنایع سنگ و سرامیک و شیشه ۰/۶ و سایر صنایع ۷/۲ درصد بوده است. جدیدترین گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۷ در خصوص وضعیت آلودگی آب در کشورهای مختلف جهان نشان می دهد، در ایران میزان آلودگی ارگانیک آب در سال ۱۹۹۰ برابر با ۱۰۲ هزار و ۶۸۹ کیلوگرم در روز بود که این رقم در سال ۲۰۰۳ به ۱۴۱ هزار و ۹۸۲ کیلوگرم در روز افزایش یافته است.

گزارش «شاخص های توسعه جهان» بانک جهانی در موضوع آلودگی آب در دو بخش انتشار مواد آلوده کننده ارگانیک در آب و نیز سهم صنایع در انتشار این قبیل مواد تأکید می کند: مقدار انتشار مواد آلوده کننده ارگانیک آب در ایران در سال ۱۹۹۰ برابر با ۱۶٪ کیلوگرم در روز به ازای هر کارگر بوده و تا سال ۲۰۰۳ این رقم ثابت مانده است. جالب آن که میزان

انتشار مواد آلوده کننده آب از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳ در بیشتر کشورها از جمله چین، آمریکا، روسیه، هند، ژاپن، آلمان و برزیل کاهش یافته است.

گزارش بانک جهانی را می توان هشدارى به مسئولان و متولیان آب در ایران دانست. واقعیت این است که با وجود تأمین بخش عمده ای از آب شرب در ایران از چاه های آب و منابع زیرزمینی، نظارتی برای جلوگیری از نفوذ آلودگی به منابع آب زیرزمینی به طور مطلوب صورت نگرفته است و میزان آلودگی سفره های آب زیرزمینی هر سال نسبت به سال پیش افزایش می یابد.

وجود صنایع و کارخانه های فاقد سیستم دفع فاضلاب در کشور خصوصا در کلان شهرها، رشد سریع جمعیت و فقدان اطلاع رسانی دقیق به افراد در خصوص خطرات دفع نادرست فاضلاب و پساب خانگی و صنعتی و غیره از مهم ترین دلایل افزایش میزان آلودگی در سفره های آب زیرزمینی و همچنین آب های دریای خزر و خلیج فارس است. در ذیل به برخی از قوانین مرتبط با آلودگی آب اشاره می نمائیم.

قانون توزیع عادلانه آب

مهم ترین قانونی که به حمایت از منابع آب در ایران پرداخته است قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱ می باشد. این قانون تفاوتی میان آب های سطحی و رودخانه ها قائل نشده و همه را در زمره آب های پذیرنده قرار داده و منابع آلاینده آن را به فاضلاب های شهری، زه آب- های کشاورزی و فاضلاب صنعتی تقسیم می کند. ماده ی ۴۷ این قانون مسئولیت ارائه و اجرای طرح تصفیه آب و فاضلاب را بر عهده شرکت های فاضلاب قرار داده، امری که به موجب بند «ج» ماده ی ۶۱ قانون چهارم توسعه بایستی در استان های خوزستان و سه استان شمالی و تهران

تا پایان سال ۸۸ اجرایی می‌شد و نیز امور مطالعاتی سایر شهرها بایستی با رعایت اولویت‌ها صورت می‌پذیرفت. از سوی دیگر کانال کشی آب‌های کشاورزی نیز بر عهده سازمان محیط‌زیست می‌باشد، که با عملیاتی نشدن این دو امر خطیر نمی‌توان شهروندان و کشاورزان را در این قبال مسئول شمرد، مگر در مورد استفاده کشاورزان از سموم ممنوعه.

فصل پنجم از قانون توزیع عادلانه آب به جبران خسارت پرداخته است. البته این جبران خسارت بیشتر به کاهش و نقصان یا غیر قابل استفاده شدن قنوات و چاه‌ها و چشمه‌ها دلالت دارد و اشاره‌ای به ضمانت اجرای آلودگی آب نداشته است. تنها ماده ۴۶ است که آلودگی آب را ممنوع دانسته و ممانعت از آن را بر عهده سازمان حفاظت از محیط‌زیست قرار داده است و آیین‌نامه اجرایی این قانون در سال ۱۳۷۳ به تصویب رسید.

-قانون حفظ و تثبیت کناره و بستر رودخانه‌های مرزی (مصوب ۱۳۶۵/۵/۱۸)

این قانون در ۹ ماده به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. ماده ۱ این قانون مطرح می‌نماید: "از تاریخ تصویب این قانون وظیفه‌ی حفظ و تثبیت کناره و بستر رودخانه‌های مرزی و احیانا اصلاح مسیر آنها با رعایت کامل اصل ۷۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با وزارت نیرو خواهد بود که با همکاری مداوم و مستمر وزارت خانه‌های کشور، کشاورزی، امور خارجه، دفاع (اداره‌ی جغرافیایی ارتش) و با رعایت مفاد موافقت‌نامه‌ها و قرار دادها و پروتکل‌های مرزی بین ایران و دول همجوار به نحوی که در این قانون مشخص می‌گردد نسبت به انجام امور فنی و اجرایی اقدام نماید. ماده ۴ این قانون مطرح می‌نماید: "وزارت کشاورزی حفظ و ایجاد پوشش نباتی و حرس اشجار برای تحکیم و تثبیت کناره‌ها

و همچنین اجرای طرح های حفظ خاک و آبخیزداری در حوزه آبخیز رودخانه های مرزی را بر عهده خواهد داشت. (<http://www.doe.ir/portal/File/ShowFile.aspx?ID>)

- آیین نامه جلوگیری از آلودگی منابع آب در ایران

هیات وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۳/۲/۱۸ بنا به پیشنهاد شماره ۸۷۶-۲۱ مورخ ۱۳۷۲/۵/۲۵ سازمان حفاظت محیط زیست و به استناد ماده ۴۶ قانون توزیع عادلانه آب - مصوب ۱۳۶۱/۱۲/۱۶- آیین نامه جلوگیری از آلودگی آب را تصویب نمود. تبصره ۲ ماده ۲ این آیین نامه، آلودگی آب دریاها و دریاچه ها و رودخانه های مرزی را در حیطه "قانون حفاظت از دریا و رودخانه های مرزی از آلودگی با مواد نفتی" مصوب ۱۳۵۴ قرار داده، که این قانون بیشتر به بیان ضوابطی در خصوص پالایشگاه ها و شرکتهای نفتی پرداخته است. ماده ۷ به اختصار به متضمن نوع و میزان آلودگی و مهلت رفع آن به مسئول مربوطه در صورت بیشتر شدن شدت آلودگی از استانداردهای ماده ۵ اشاره دارد، که عدم رعایت مفاد این اختصار به برابر ماده ۹ و باعث تعطیلی موسسه طبق ماده ۱۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست می گردد. ماده ۲۲ نیز ورود خسارت به محیط زیست آبزیان و منابع طبیعی در اثر تخلف از مقررات این قانون را باعث جبران خسارت به موجب حکم دادگاه دانسته است.

- قانون مدیریت پسماند

قانون مدیریت پسماند در ۲۳ ماده و نه تبصره در تاریخ ۱۳۸۳/۲/۲۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. مفاد مختلف این قانون با ضابطه مند نمودن چگونگی دفع پسماند مانع از انتقال و دفع آنها به مکان های طبیعی نظیر رودخانه ها و دریاها میگردند.

ب- آلودگی ریز گرد ها و قوانین مرتبط با آن

ایران از لحاظ ویژگی‌های خاص اقلیمی و موقعیت جغرافیایی جزء سرزمین‌های خشک و نیمه خشک جهان به شمار می‌رود که این موقعیت از نظر طول و عرض جغرافیایی با کمربند بیابانی جهان مطابقت دارد.

مساحت تقریبی بیابان‌های ایران حدود ۴۵۰ هزار کیلومتر مربع برآورد شده که با توجه به قرارگیری ایران در این اقلیم، طوفان‌های گرد و غبار در جنوب غربی، پهنه ساحلی، نیمه شرقی و مرکزی ایران بسیار شایع است. از این رو به دلیل تغییرات اقلیمی، خشکسالی‌های اخیر، تغییر کاربری اراضی، کاهش قابل توجهی از پوشش گیاهی، مدیریت گاه نامناسب منابع آب اکثر دریاچه‌ها و مناطق مرطوب خشک شده و به منبع مهمی برای تولید ریزگردها تبدیل شده است.

منشاء عمده این طوفان‌ها که بخش‌هایی از عراق، سوریه، عربستان، خوزستان، شرق ایران، دریاچه‌های خشک شده و پهنه‌های ساحلی عنوان شده است یکی از مهم‌ترین مخاطراتی است که مردم استان خوزستان و غرب کشور را در چند سال اخیر به شدت رنج می‌دهد.

از این رو به باور برخی از کارشناسان، کنترل و کاهش ریزگرد باید از کشور ایران آغاز شود و سپس از سایر کشورها درخواست کرد که برای کنترل و مهار ریزگردها حساسیت نشان دهند؛ زیرا چنانچه مساله ریزگرد جدی تلقی نشود، ضمن وارد شدن آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی جبران‌ناپذیر به ویژه در مناطق جنوبی غرب و حتی مرکزی کشور، به مرور زمان سبب توسعه چشمه‌های ریزگرد بیشتری در اثر از بین رفتن بخش کشاورزی خواهد شد.

(<http://www.asriran.com/fa/news/299662/5>)

در ذیل به برخی از قوانین مرتبط با آلودگی هوا پرداخته و سپس تعهدات دولت ایران در این خصوص بررسی می‌نمائیم.

قانون نحوه ی جلوگیری از آلودگی هوا (مصوب ۱۳۷۴/۲/۳)

این قانون در سه فصل و ۳۹ ماده در تاریخ ۱۳۷۴/۲/۱۳ به تائید شورای نگهبان رسید. ماده ۱ این قانون بیان می کند: "جهت تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به منظور پاکسازی و حفاظت هوا از آلودگی ها کلیه ی دستگاه ها و موسسات و کلیه ی اشخاص حقیقی و حقوقی موظفند مقررات و سیاست های مقرر در این قانون را رعایت نمایند. بر طبق ماده ی ۲ این قانون " اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی هوا را فراهم نماید ممنوع است. همچنین در این ماده آمده است: منظور از آلودگی هوا عبارت است از وجود و پخش یک یا چند آلوده کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را بطوریکه زیان آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.

آیین نامه ی اجرایی قانون نحوه ی جلوگیری از آلودگی هوا (مصوب ۱۳۷۹/۶/۱۶)

آیین نامه ی اجرایی قانون نحوه ی جلوگیری از آلودگی هوا در تاریخ ۱۳۷۹/۶/۱۶ به تصویب رسید. این قانون در ده ماده و سه فصل به تصویب رسید.

ماده ی ۳ این قانون اذعان می دارد، سازمان حفاظت از محیط زیست موظف است نسبت به شناسایی و تعیین نوع و میزان مواد آلوده کننده هوا به طرق مقتضی از جمله اخذ اطلاعات، مدارک لازم و در صورت لزوم بازدید و بازرسی اقدام نماید. در تبصره ی این ماده آمده، کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی مکلفند آمار، اطلاعات و اسناد و مدارک مورد نیاز سازمان را که جهت اجرای قانون و این آئین نامه در خواست می شود، در اختیار سازمان قرار دهند.

ماده ۲۲۴ برنامه پنجم توسعه